

соціальної взаємодії. Суб'єкти не мають автономії, вони так чи інакше детерміновані дискурсами, в яких вони займають різні позиції. Наративи через дискурс формують знання, яке структурує наше сприйняття соціального світу і самих себе. А контролюється як дискурс, так і свідомість, тобто вироблення знань, ідеології або соціальної репрезентації. Через це, представники критичного дискурс-аналізу вважають за головне – провести процедуру, яка буде скерована на вивчення всіх засобів зловживання соціальною владою, які існують у формі дискурса.

Список використаних джерел

1. Бергер, П., Лукман, Т., 'Социальное конструирование реальности: трактат по социологии знания', М.: Медиум, 336 с.
2. Брокмейер, И., Харре, Р., 2000. 'Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы', *Вопросы философии*, №3, с.29–42.
3. Ільїн, ВВ., Кремень, ВГ., 2012. 'Синергетика в освіті: контекст людноцентризму: монографія', *Національна академія педагогічних наук України*, К: Педагогічна думка, 368 с.
4. Йоргенсен, МВ., Филлипс, ЛДж., 2008. 'Дискурс-анализ. Теория и метод', *Пер. с англ. – 2-е изд., испр.*, Х.: Изд-во «Гуманитарный Центр», 352 с.
5. Карпенко, СР., 2014. 'Дискурс влади як предмет філософського дослідження: між дискурсивними практиками та лінгвістичним дискурс-аналізом', *Грани. Науково-теоретичний альманах*, №9 (113), червень, 148 с.
6. Карпенко, СР., 2015. 'Дискурс влади і дискурс мас у сучасній філософській антропології: культурний, біологічний та релігійний виміри', *Грани. Науково-теоретичний альманах*, №6 (122), червень, 133 с.
7. Пода, ТА., 2015. 'Дискурс влади та владні відносини у пост сучасності: соціально-філософський аспект', *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Філософія. Культурологія. Збірник наукових праць*, К.: НАУ, №1 (21), 152 с.
8. Рікёр, П., 2004. 'Память, история, забвение', *Пер. с франц.*, М.: Издательство гуманитарной литературы, 728 с.
9. Тён ван Дейк, 2013. 'Дискурс и власть: Репрезентация доминирования в языке и коммуникации', *Пер. с англ.*, М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 344 с.
10. Фуко Мишель, 2004. 'Археология знания', *Пер. с фр. М. Б. Раковой, А. Ю. Серебрянниковой; вступ. ст. А. С. Колесникова*, СПб.: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Университетская книга, 416 с.

References

1. Berger, P., Lukman, T., 'Social'noe konstruirovanie real'nosti: traktat po sociologii znaniya (Social construction of reality: a treatise on the sociology of knowledge)', М.: Medium, 336 s.
2. Brokmejer, I., Harre, R., 2000. 'Narrativ: problemy i obeshhanija odnoj al'ternativnoj paradigmy (Narrative: problems and promises of one alternative paradigm)', *Voprosy filosofii*, №3, s.29–42.
3. Ільїн, ВВ., Кремень, ВГ., 2012. 'Synergetyka v osviti: kontekst ljudnocentryzmu: monografija (Synergetics in education: the context of human-centricism: a monograph)', *Nacional'na akademija pedagogichnyh nauk Ukrainy*, K: Pedagogichna dumka, 368 s.
4. Jorgensen, MV., Phillips, LDzh., 2008. 'Diskurs-analiz. Teorija i metod (Discourse analysis. Theory and method)', *Per. s angl. – 2-e izd., ispr.*, H.: Izd-vo «Gumanitarnyj Centr», 352 s.
5. Karpenko, SR., 2014. 'Dyskurs vlady jak predmet filosofsk'ogo doslidzhennja: mizh dyskursyvnymy praktykamy ta lingvistychnym dyskurs-analizom (The discourse of power as a subject of philosophical research: between discursive practices and linguistic discourse analysis)', *Grani. Nauko-teoretychnyj al'manah*, №9 (113), cherven', 148 s.
6. Karpenko, SR., 2015. 'Dyskurs vlady i dyskurs mas u suchasnij filosofsk'ij antropologii': kul'turnyj, biologichnyj ta religijnij vymiry (The discourse of power and the discourse of the masses in modern philosophical anthropology: cultural, biological and religious dimensions)', *Grani. Nauko-teoretychnyj al'manah*, №6 (122), cherven', 133 s.
7. Poda, TA., 2015. 'Dyskurs vlady ta vladni vidnosyny u post suchasnosti: social'no-filosofsk'kyj aspekt (The discourse of power and

power relations in the post of the present: the socio-philosophical aspect)', *Visnyk Nacional'nogo aviacijnogo universytetu. Serija: Filosofija. Kul'turologija. Zbirnyk naukovykh prac'*, K.: NAU, №1 (21), 152 s.

8. Rikjor, P., 2004. 'Pamjat', istorija, zabvenie (Memory, history, oblivion)', *Per. s franc.*, M.: Izdatel'stvo gumanitarnoj literatury, 728 s.

9. Tjon van Dejk, 2013. 'Diskurs i vlast': Reprerentacija dominirovanija v jazyke i kommunikacii (Discourse and power: Representation of dominance in language and communication)', *Per. s angl.*, M.: Knizhnyj dom «LIBROKOM», 344 s.

10. Fuko Mishel', 2004. 'Arheologija znaniya (Archeology of knowledge)', *Per. s fr. M. B. Rakovoj, A. Ju. Serebrjannikovoj; vstup. st. A. S. Kolesnikova*, SPb.: IC «Gumanitarnaja Akademija»; Universitetskaja kniga, 416 s.

Diakovska H. O., PhD in Philosophy, Associate Professor of philosophy, socio-political and law sciences department of Donbas state pedagogical university (Ukraine, Slavyansk), gileya.org.ua@gmail.com

The narrative as a form of discursive power

The phenomenon of narrative as a form of discursive power is investigated. The basic essence of the narrative as a procedure for the development and designing of knowledge, which constructs the perception of the social world, is revealed. The author shows that the main task for representatives of the discourse-analysis is to do a procedure that will be directed at the study of all means of abuse of social power that exist in the form of discourse. It is determined that discourse at the present level of development of the society is perceived as a special language and textual reality, and plays the main role in the realization of power. The author remains to the basic positions of critical discourse analysis, in particular that discourse is one of the main criteria of the power.

Keywords: narrative, discourse, reality, power, text, communication.

***

УДК 1(091)

Захаренко К.,
кандидат філософських наук, доцент. Національний педагогічний університет ім. М. П. Драгоманова (Україна, Київ), zhzhkot@gmail.com

Протидія маніпулятивним впливам (засоби, технології, можливості)

Сучасний глобалізований світ з кожним днем стає все більш інформаційно насиченим, а тому часто незрозумілим для людей. Людина не здатна самостійно отримати й перевірити всю необхідну для неї інформацію, тому, вимушена базато що сприймати як правду. Таким чином, наповнюючи потрібним змістом повідомлення, що передаються різноманітними комунікаційними потоками, можливо подавати суспільству не лише знання про навколишню дійсність, але й цілеспрямовано формувати емоційні та поведінкові стереотипи, внутрішню картину світу людей, своєрідні когнітивно-поведінкової матриці, на основі яких і відбувається орієнтація в світі. І в цьому значенні людина інформаційного суспільства не є вільною, оскільки не має змоги самостійно одержувати повні й, головне, достовірні знання про події, що відбуваються. У неконтрольованому інформаційному просторі застосування владними силами маніпулятивних технологій, вреїт-реїт, створюють видимість демократії, однак, насправді, народом управляють вправні маніпулятори, нав'язуючи йому свої рішення. Громадяни України виявилися неготовими до адекватного сприйняття дійсності та адекватного реагування на численні спроби впливу на суспільну свідомість. Особливо важливою в такому контексті є відсутність дієвої системи соціально – психологічного захисту в масштабах цілого суспільства. Захист від маніпуляцій потребує додаткових досліджень.

Ключові слова: людина, інформація, культура, маніпуляція свідомістю.

На сьогоднішній день проблема протидії маніпулюванню громадською думкою, а відтак і суспільною свідомістю залишається невирішеною, хоча й широко вивчається. Інтерес до неї пов'язаний з наявністю чималого досвіду застосування маніпулятивних технологій як в Україні, так і в багатьох країнах, що стали на шлях демократизації з розпадом Радянського блоку.

У практиці політичного маніпулювання враховують та використовують соціально-психологічні ефекти, що виникають у групах людей (ефекти «присутності інших», гомогенності, впливу меншості, наслідування, конформізму, зараження тощо). На думку О. Д. Бойко застосування як важелів впливу цих ефектів має свою специфіку на рівнях «людина – група – маса», суть якої полягає в тому, що зі збільшенням кількості людей, на яких націлена маніпулятивна дія, розмивається її адресність, звукується, примітивізується маніпулятивний арсенал, зростають масштаби емоційного зараження тощо [1].

Більшість дослідників погоджуються з тим, що способи маніпуляції можуть бути різноманітними, єдине, що їх пов'язує між собою, – це переінакшення думок споживачів інформації на користь певної особи або групи для отримання прибутків або іншої вигоди. Наприклад І. Кочнев до них відносить: явну брехню, повторення, роздратування, гнів, спокушання, підкуп, шантаж, погрози, залякування, сором і відчуття провини, сарказм, турботу, гордість, лестоці тощо [2].

Однак, попри всі особливості, формула успіху психологічного маніпулювання залишається незмінною і ґрунтується на «трьох китах»: привертанні уваги об'єкта маніпуляції; жонглюванні аргументами (фактами, доказами) з метою відволікання або зміщення уваги та подальшої її жорсткої концентрації на другорядних деталях (впродовження) процесу відбувається підміна чогось суттєвого на несуттєве); стимулюванні, підштовхуванні об'єкта маніпуляції до дії, яка цілком «логічно» впливає зі штучно створеної ситуації [3].

Наслідки маніпулювання досить часто мають невітні результати. Про це стверджують майже всі дослідники цього феномену. Так, визначають, що деструктивні маніпуляції людиною, суспільною думкою та масовою свідомістю, поряд з національними конфліктами, екологічними катастрофами та демографічними проблемами перетворюються в глобальну світову проблему початку третього тисячоліття [4].

Маніпуляція суспільною свідомістю є головною інформаційною загрозою національній безпеці полягає у загрозі впливу іншої сторони на інформаційну структуру країни, її інформаційні ресурси, на суспільство, свідомість та підсвідомість особистості з метою нав'язати для цієї іншої сторони систему цінностей, поглядів, інтересів і рішень у життєво важливих сферах державної та суспільної діяльності, керуючи їхньою поведінкою та розвитком у бажаному для іншої сторони напрямі. Тому захист інформаційного простору, на думку Г. Г. Почепцова, значною мірою пов'язаний із захистом національної системи символів – соціальних конструктів, які сприяють солідарності, орієнтації значної кількості співвітчизників на сприйняття цінностей як спільних, що мотивують різні соціальні групи задля підтримки безпеки окремої людини, суспільства та держави [5]. За два десятиліття своєї незалежності українцям не вдалось належним чином сформувати загальнонаціональні цінності, вибудувати достатню соціогуманітарну політику, прищепити любов до Батьківщини, звичаїв, традицій, мови. Негативні наслідки цього визріли та найбільше проявились у таких проблемних регіонах, як Донбас та АР Крим, серед населення яких тривалий час формувалась недержавна інформаційна картина світу.

Необхідно констатувати, що інформація та її специфічне маніпулятивне використання стає сьогодні основним засобом маніпулювання у суспільній сфері. Водночас слід розуміти й те, що протидія громадянського суспільства маніпулюванню значною мірою залежать від таких чинників, як відкритість і доступність інформації та від рівня політичної поінформованості та компетентності громадян, рівня усвідомлення їх політичних інтересів. Приходить розуміння, що забезпечити інформаційну безпеку неможливо через тотальну утаємниченість чи певні обмеження, тож варто застосовувати інші методи для вирішення цієї проблеми.

Особливо важливою в такому контексті є відсутність дієвої системи соціально-психологічного захисту в масштабах цілого суспільства, так як традиційні механізми захисту зруйновані або не відповідають розвитку сучасних маніпулятивних технологій, а нові механізми захисту під впливом нових умов ще тільки формуються. В процесі формування системи захисту від маніпулювання як окремої особистості, так і суспільства в цілому відіграє особливе значення специфіка самих маніпулятивних технологій, адже сьогодні поширюються та охоплюють різні сфери суспільства, в тому числі і політичну, новітні маніпулятивні технології, такі як НЛП – нейролінгвістичне програмування, тощо.

Велике значення має й те, що окремі громадяни не знають основних механізмів індивідуального психологічного захисту від маніпулятивного впливу. В розвинутих країнах процес застосування маніпулятивних впливів та відповідно набуття захисних механізмів від них тривав достатньо довгий час. Наша ж держава з отриманням незалежності та відкритості поринула у безмежний світ впливів та взаємовпливів, в тому числі і негативних, і виявилась разом з своїм населенням не готовою до адекватного сприйняття реальності та існування у нових, швидкозмінюваних умовах.

В науковій літературі є достатньо визначень поняття захист від маніпулювання, загалом – це система дій, направлена на усунення чи зведення до мінімуму негативних переживань (відчуття тривоги, невпевненості, вини, дискомфорту тощо) та можливих збитків, що можуть травмувати особистість. Однією з основних умов ефективного захисту від політичного маніпулювання є своєчасна, виважена та науково обґрунтована діагностика.

Є. Аронсон та Є. Пратканіс, досліджуючи маніпулювання, наводять два способи індивідуального захисту від нього. По-перше, захищаючись від маніпулятивних повідомлень, люди використовують варіанти аттюдинальної політики. Під останньою автори розуміють ситуацію, під час якої людина дотримується певної наперед визначеної точки зору з певного питання та висловлює її передусім через бажання забезпечити здійснення певної власної стратегічної мети, а не тому, що справді в неї вірить. Люди у такий спосіб не бажують поступатися частиною своєї свободи і прагнуть водночас виглядати незалежними і послідовними. По-друге, як «лінію захисту» вони використовують спростування, під яким розуміють ретельну підготовку до уважного вивчення запропонованого повідомлення та висунення контрдоказів проти нього [6].

Ці самі науковці пропонують три стратегії зменшення уразливості до маніпулювання. Перша з них передбачає

регулювання та обмеження у законодавчому порядку методів маніпулювання, а також надання їм якостей «чистоти», «ясності» та «чесності». Подібно до того, як певні свідчення у суді визнаються неприйнятними, а юридичні маневри – недозволеними, так і певні тактики у політичній сфері – «нечесні» та «брудні», мають бути заборонені. Однак таке законодавче регулювання тактик маніпулювання може загрожувати засадам свободи слова. Окрім того, українська законодавча база у цій сфері ще не відрізняється довершеністю та системністю, а також характеризується внутрішньою суперечливістю, що дає змогу громадянину забезпечити лише мінімальний та частковий його захист [7].

Суть другої стратегії полягає у тому, що самого лише знання громадянина про наміри інших маніпулювати ним, недостатньо для запобігання маніпулюванню. Значення має й те, що він робитиме у подальшому з цим попередженням, як воно допомагатиме йому у підготовці до отримання маніпулятивного повідомлення та оцінки його змісту.

Третя стратегія передбачає вироблення методів спротиву маніпулятивному переконанню з конкретної проблеми (теми). Щоб зміцнити вже сформовані уявлення особистості у певній темі, слід спершу усвідомити їх вразливість, а далі – для успішного захисту свідомості необхідні «мінімальні тренувальні атаки» на особисті відчуття. Саме такі «атаки» й формують здатність особи до спротиву подальшим маніпуляціям, творячи мотивацію для захисту власних вірувань, а також набуття своєрідної практики організації інформаційно-психологічного захисту особистості, а отже, кращого її «озброєння» для спротиву впливу серйозніших технологій такого типу.

Згадані автори виділяють два підходи до протидії «пропаганді», яка, у цьому випадку, може трактуватись як синонім «маніпулюванню». Протидія маніпулятивним впливам передбачає активність та усвідомлення людиною факту маніпулювання. Тобто протидія – це форма активного захисту. Проте існує і пасивна форма, вироблена еволюцією та суспільством – захисні механізми психіки (витіснення, перенос, раціоналізація, іронія, проєкція, ідентифікація, реактивний опір та інші). Їм притаманні дві важливі характерні риси: по-перше, вони діють непомітно на рівні підсвідомості й людина не усвідомлює ні причин і мотивів, ні цілей, ні самого факту своєї захисної поведінки щодо певного явища або об'єкту; по-друге, захисні механізми завжди спотворюють, фальсифікують або підміняють реальність. Тому захисні механізми психіки не сприяють раціональному вибору, але тим не менше, дозволяють людині уникати психологічного дискомфорту.

Слід зазначити, що застосування контр-маніпулятивних технологій теж не є вирішенням проблеми. Це пояснюється тим, що на відміну від ситуацій міжособистісної взаємодії, коли одна людина маніпулює іншою, інша може вдатися до контрманіпулювання, адже безпосередній вплив робить можливим аналогічний зворотній зв'язок. В ситуації, коли вплив здійснюється через мас-медіа, а це основний спосіб здійснення маніпулятивного впливу в сучасному інформаційному світі, ні контрманіпулювання, ані повна ізоляція від впливу на практиці не видається можливою [8].

Щоб виробити адекватні способи протидії маніпулятивним впливам, важливо знати, на що вони

спрямовані. Мішенями маніпулювання виступають такі особистісні структури, як мислення, емоції та поведінка. У більшості людей ці елементи тісно пов'язані між собою. Тому маніпулятивна технологія, спрямована, наприклад на емоційну сферу («Голосуй серцем») призводить до зміни як мислення так і поведінки людини. Слід сказати, що почуття та емоції – улюблена мішень для маніпуляторів. Проте емоційна, поведінкова та когнітивна сфери людської особистості та життєдіяльності є не лише мішенями, але й зброєю проти маніпулювання.

Так, емоційна сфера, дозволяє ідентифікувати наявність маніпулятивного втручання, і вивести його на рівень усвідомлення. Уявімо ситуацію: вийшовши з транспорту, людина раптом відчуває агресію без явних причин. Проте, згадавши, що в маршрутці вона стояла навпроти плакату «НУНС» з кулаком, спрямованим їй в обличчя на багряному фоні, така емоційна реакція стає цілком зрозумілою. А усвідомивши це, людина більше не реагуватиме подібним чином, і збереже психологічний комфорт.

Наша когнітивна сфера, є більш вразливою до маніпулювання, ніж здається багатьом, адже людям властива схильність переоцінювати силу інтелекту, насамперед власного. Численні соціально-психологічні експерименти довели, що людина прагне причинності, і готова йти на поступки, якщо їх необхідність обґрунтована. Це ж стосується і вибору. Політтехнологи В. Януковича добре знали про таку особливість людської психіки, і намагалися задовільнити цю потребу гаслом «Тому що...». Якщо Ви сумніваєтесь в дієвості цієї технології, ось приклад з «Соціальної психології» Дж. Маерса. Було проведено наступний експеримент. Дівчина просила людей в черзі до ксерокопіювальної машини поступитися їй, тому що «їй треба зробити копії». 80% погодились. Кількість тих, хто готовий був поступитися чергою «без причини» було обернено пропорційним [1].

З іншого боку, саме завдяки когнітивній сфері, люди здатні до критичного мислення, яке, є найпотужнішою зброєю проти маніпулювання. Під час електоральних кампаній, в ситуації інформаційної війни, до будь яких статей та інформаційних повідомлень варто ставитись критично. Навіть нейтральні за тональністю повідомлення можуть ставати знаряддям маніпуляції залежно від їх місця в інформаційному потоці («солодкий сендвіч», «отруйний сендвіч»). Також не приймати лише одне пояснення певної ситуації, мисліть альтернативно, і не поспішайте з висновками [9].

Поведінка є по суті рухом волі, спрямованої інтелектом та емоціями. Тому вплив на неї, на щастя, опосередкований. Адже часи, коли влада застосовувала репресивні методи, як засіб переконання, сподіваємось, відійшли для України в минуле. Проте, щоб не піддатися на маніпулятивний вплив, необхідно, перед тим, як висловити підтримку певній політичній силі, задати собі два питання, і спробувати чесно відповісти на них. Перше – що я зараз роблю? Друге ж – навіщо це мені?

На думку Лесі Кучми, «здатність індивіда протидіяти маніпуляції визначається поєднанням як зовнішніх, так і внутрішніх чинників. Найкращим їх поєднанням є таке, за якого особистість має необхідні знання про ознаки та прийоми маніпулятивного впливу на неї,

навіками захисту від них, і має можливість перебувати у соціальному оточенні, яке підтримує такий її спротив» [10].

Колективний захист вимагає консолідованих зусиль як окремих особистостей, так і інститутів громадянського суспільства (громадських організацій, освітніх закладів, ЗМІ). Основними формами та умовами колективної протидії маніпулятивним впливам є:

– просвітницька діяльність, проведення заходів, завдяки яким громадяни могли б навчитися протистояти маніпулюванню;

– моніторинг діяльності ЗМІ;

– розвиток у суспільстві конкуруючих мереж розповсюдження інформації (диверсифікація);

– вироблення й популяризація критеріїв оцінки суспільної та політичної відповідальності представників влади (наприклад, одним з таких критеріїв може бути показник «декларативності», що даватиме можливість оперативно виявляти політичні обцянки й позиції, які не можуть бути реалізовані в принципі (з політичних, економічних і соціальних причин) і є лише інструментами маніпулювання свідомістю громадян).

Таким чином, інформаційно–психологічна безпека – стан захищеності окремих осіб чи груп осіб від негативних інформаційно–психологічних впливів і пов'язаних з цим інших життєво важливих інтересів особистості, суспільства, держави в інформаційному середовищі.

Головним об'єктом забезпечення інформаційно–психологічної безпеки людини в інформаційному середовищі є усвідомлення інформації, здатність людини адекватно сприймати навколишню дійсність, своє місце в зовнішньому світі, формувати відповідно до свого життєвого досвіду визначені переконання і приймати стосовно них рішення. У сприйнятті інформації має бути присутнім здорове почуття сумніву, тобто інформацію потрібно перевіряти або тестувати. Інформаційно–психологічна безпека має спиратися на стандарти, затверджені у визначеному порядку інформаційно–психологічного впливу, який не викликає негативних наслідків для психіки людини. Ураховуючи зміни у міжнародних відносинах і демократизацію українського суспільства, політичній еліті України варто визнати факт існування геополітичної інформаційно–психологічної експансії, що потребує нагальних заходів протидії.

Паралельно із заходами, спрямованими на протидію військовій загрози з боку Росії, чільну увагу слід приділяти загрозам національній безпеці України в гуманітарній сфері. Вони здаються матеріально невідчутними, але за своєю природою становлять стратегічну загрозу №1, яка є міною уповільненої дії під спорудою української державності. Україна має шанс вистояти у протистоянні з РФ лише як українська Україна. Як справедливо зазначає В. Василенко «Тотально зросійщена (лінгвістично і змістовно) Україна становитиме лише периферійну частину «Русского міра», а не повноцінну національну суверенну державу. Не випадково сучасні російські пропагандисти висунули гасло «Нам нужна не пророссийская, а русская Украина» [11].

Головним знаряддям реалізації цього гасла є гуманітарна агресія, яку Росія здійснює одночасно в кількох напрямках, ведучи проти України інформаційно–

пропагандистську, історіософську та конфесійну війни. Наступ на українську ментальність, традиційні цінності, мову, культуру, систему освіти, історичну пам'ять народу, національні церкви має стратегічну мету: знищення ідентичності української нації, яка є системоутворюючим складником громадянської нації та Української національної держави.

Неефективність прояву належної гуманітарної та інформаційної політики, усвідомлення керівництвом країни значення й ролі масово–комунікаційної та соціально–комунікаційної складової державної політики у XXI ст. стали одними з ключових чинників, що призвели до складної зовнішньо–і внутрішньополітичної ситуації, у якій опинилася Україна у 2014 році. Російські сценарії анексії Криму та збройного протистояння на Донбасі не могли б бути реалізовані без масштабної масово–та соціально–комунікаційної роботи, яку системно проводила Російська Федерація. Без аналізу відповідної складової російської зовнішньої політики неможливими є упередження її негативних впливів на суспільство та на позиції України на світовій арені, повноцінне забезпечення державної безпеки, ефективна реалізація національних інтересів.

Уже в 1990–х роках Росія домінувала в українському інформаційному просторі, включаючи телевізійну продукцію, радіоэфір, шоу–бізнес, друковані засоби масової інформації, книжковий ринок. Цього Російській Федерації вдалося досягнути як за допомогою державного фінансування випуску відповідної російської продукції, так і через дії потужного лобі серед українських політиків і чиновників, які саботували підтримку випуску української продукції, а також «крізь пальці» дивилися на масове завезення контрабандою до України дешевих російських книжок, що робило нерентабельною роботу українських видавців.

У 2000–х роках, із стрімким зростанням світових цін на нафту й газ, Російська Федерація отримала фінансові можливості істотно розширити арсенал засобів інформаційного впливу на українське суспільство, як і на суспільства інших країн. За державним замовленням і фінансуванням розпочалося масове виробництво російських художніх і мультиплікаційних фільмів, телесеріалів, телешоу, які заповнили телеэфір України та інших пострадянських держав. Більшість із них мають явний або прихований ідеологічний підтекст, поширюючи вигідні для Росії смислові конструкції, сприяючи формуванню міфів про «русский мир», протиставляючи їх Заходу, апелюючи до ностальгії за «славним» радянським та імперським минулим, формуючи образ ворога з «бандерівців» і «западців». На замовлення російського капіталу аналогічна медіа–продукція вироблялася і в самій Україні.

Особливу увагу Росія приділяє новітнім медіа – інтернет–виданням, соціальним мережам, форумам. У всіх соцмережах, які мають значну кількість користувачів у Росії та в Україні (перш за все «ВКонтакте» та Facebook), було створено та популяризовано ряд груп, явні та приховані модератори яких нав'язують учасникам основні кліше російської пропаганди, закликають до антиукраїнських дій. Кремль утримує «армію» високооплачуваних так званих інтернет–тролів, до завдань яких входить написання вигідних Москві коментарів у соціальних мережах та інтернет–форумах,

впливаючи, такими чином, на громадську думку не лише в Росії та Україні, а й у Європі та США [12].

Українська медійна сфера виявилася неготовою протистояти таким технологіям, і вітчизняні засоби масової інформації, свідомо чи несвідомо, стали провідниками російської пропаганди, метою якої була підміна понять «окупанти» чи «російські військові» на «ввічливі люди зі зброєю». Відомий вітчизняний дослідник Г. Почепцов справедливо зазначає, що аналогічним чином росіяни запровадили в медіа-простір поняття «народний мер», «народний губернатор», прибравши таким чином прикмети незаконності самопроголошених лідерів сепаратистів. Натомість легальну українську владу російські засоби масової інформації подають не інакше як «хунта» і «самопроголошена київська влада» [13].

На відміну від України, Росія роками ґрунтовно готувалася до інформаційного та ідеологічного протистояння, вивчаючи світовий досвід застосування масово- та соціально-комунікаційних технологій і пристосовуючи його до своїх цілей. У Росії було написано десятки дисертацій і монографій, присвячених інформаційним війнам і використанню інформації в цілях геополітики. Поруч із глибокими дослідженнями масово-комунікаційних впливів, як, наприклад, праця Д. Ольшанського «Психологія мас» [14], у Росії значною популярністю користуються також праці С. Кара-Мурзи [15], І. Панаріна [16] та ряду інших авторів, які досить вільно інтерпретують історичні факти та західні комунікаційні теорії, пристосовуючи їх до потреб офіційної кремлівської пропаганди.

Російська комунікаційна школа за останні півтора десятиліття освоїла основні західні концепції масово- та соціально-комунікаційних впливів, сприймаючи їх через призму радянської, імперської ідеології та розглядаючи їх як інструментарій агресивної реалізації державних інтересів Російської Федерації на світовій арені в тому вигляді, у якому уявляє ці інтереси сучасна російська правляча верхівка. При цьому російські дослідники витворили своєрідний симбіоз, поєднавши радянські авторитарні технології пропаганди з новітніми західними досягненнями в галузі масових і соціальних комунікацій. Застосування комунікаційних технологій у реалізації зовнішньої політики Російської Федерації передбачено в нормативних документах останньої, зокрема в оновленій Концепції зовнішньої політики Російської Федерації (2013 р.) і у Федеральному законі «Про державну політику Російської Федерації по відношенню до співвітчизників за кордоном» (у редакції 2010 р.). Масово- та соціально-комунікаційні технології впливу Російської Федерації на зовнішню та внутрішню політику сусідніх держав, у тому числі на Україну, спрямовані на недопущення формування власної національної ідентичності, просуваючи, натомість, залучення громадян цих держав до так званого «русского мира» як спільного ідеологічного, мовно-культурного, релігійного, освітньо-наукового, мас-медійного середовища на базі російської/євразійської ідентичності.

Сукупність заходів із застосування технологій масово- та соціально-комунікаційних впливів на свідомість і підсвідомість громадян України стали на заваді переходу від радянської до української ідентичності людей старшого покоління, а також

формували в значній кількості молодих людей, особливо на Сході та Півдні України, радянсько-російський менталітет та українофобію.

Відсутність україноцентричної гуманітарної політики зробила населення Криму та південно-східних регіонів України об'єктом зомбування з боку кремлівської пропаганди, сприяла зародженню їхньої відчуженості від решти країни, створила живильне середовище для культивування сепаратистських настроїв, породила зраду в лавах силових і правоохоронних органів України під час збройної агресії Росії.

Інформаційний фронт війни Росії проти України на думку Володимира Горбуліна розгортається одразу на кількох напрямках. Передусім: (1) серед населення в зоні конфлікту; (2) серед населення країни, проти якої здійснюється агресія, однак територія якої не охоплена конфліктом; (3) серед громадян країни агресора і (4) серед міжнародного співтовариства [17].

Зупинимось на основних формах і методах інформаційної війни, якими користується Росія. Сфабриковані повідомлення російських засобів масової інформації, що особливо активно поширюються на сході України, мають на меті формування негативного образу української влади та військовослужбовців, звинувачуючи її у фашизмі та утисках жителів Донецької і Луганської області. Для російських інформаційних «атак» характерні наступні тренди:

Телевізійні канали Російської Федерації систематично транслиують репортажі про «звірства карателів фашистської хунти». Так на каналі ОРТ вийшов сюжет, автор якого повідомляє, що українські бійці отримали наказ вбивати мирне населення, а воюють вони за обіцянку отримати винагороду – «клаптик землі и два раба» [18]. Телеканал РЕН-ТВ масово поширював сфабриковану інформацію про так звану «нову Хотинь», коли в селищах Саурівка і Степанівка Донецької області бійці української Нацгвардії нібито влаштували безчинства, вбивали всіх чоловіків, а жінок ґвалтували.

Російські медіа відтворюють відеосюжети про українську владу у відредагованому вигляді, з відривом від контексту. «Перший канал» у випуску новин (14.11.2014 р.) повідомив про те, що Президент України Петро Порошенко нібито збирається задавити Донбас економічним пресингом, а донбаських дітей примусити сидіти в підвалах. Однак насправді у повній версії відеовиступу президент України говорить про те, що через те, що Донбас «відрізаний» від України озброєними бойовиками, страждають місцеві жителі, які змушені сидіти без пенсій та у підвалах.

Окрім того, у соціальних мережах поширюються підроблені фотографії, які демонструють наслідки «звірств», що відбуваються в Україні. Так на одній з фотографій в соцмережі «Однокласники» зображено собак, які обгризають схожі на людські кістки, та представляється як актуальне фото зі східної України: «Собаки доїдають труп українського бійця. ВСУ наплювати на своїх загиблих, а місцеві жителі відмовляються ховати тих, хто прийшов на їх землю поневолювати і вбивати». Однак фактично це фото було скопійоване з сайту демотиваторів. Російськими спецслужбами також була здійснена спроба дискредитувати мобілізацію українських військовослужбовців шляхом поширення чуток в

соціальних мережах про нібито затримання юнаків на вулицях та примусове відправлення їх до зони АТО [19].

Таким маніпулятивним технологіям з боку Російської Федерації сприяло і саме інформаційне середовище Сходу України, в якому відбувалось зомбування населення: російські телеканали були джерелом політичних новин для 78% жителів Сходу та Півдня України (відповідно до опитування з 8 по 18 лютого 2014 року). Крім того, незважаючи на тимчасове призупинення 25 березня 2014 року судом (за позовом Національної ради з питань телебачення і радіомовлення) ретрансляції на території України російських каналів «Первый канал. Всемирная сеть», «РТР–Планета», «Россия–24», «НТВ–Мир», багато місцевих провайдерських компаній не припиняли трансляцію через постійні погрози. Також у Донецьку і Донецькій області в радіусі до 70 км, що складає більше 37% населення області, мовлення ведуть виключно російські телеканали. При цьому з Волновахи ряд українських каналів досягає західної частини і центру Донецька, але якість сигналу при цьому багато в чому залежить від рельєфу місцевості. У Луганській області російські та сепаратистські телеканали транслуються з об'єктів в Луганську та Ровеньках, які контролює так звана ЛНР (охоплюють близько 56% населення області). Що стосується радіомовлення, то в Донецькій області російські радіостанції транслуються тільки з радіорелейних станцій (РРС) Донецька з територією покриття міста і населених пунктів в радіусі до 50 км (охоплено близько 35% населення області).

Така технічна ситуація стала визначником передбачуваних результатів соціологічних досліджень:

– підтримка 17% населення Луганської та Донецької області ідеї відокремлення регіону від України і створення незалежної держави (опитування станом на квітень 2014 р.);

– зміна свідомості переважної більшості населення Сходу. Зокрема, виникнення у донеччан відчуття страху перед радикально налаштованими жителями Західної України – «бандерівцями» (загрозу від них вбачають 60% опитаних), страху перед центральною владою в Києві (47%), страху утручання європейських та американських політиків (38%). Менша частина основні загрози відчуває від громадян Росії, які беруть участь в організації проросійських мітингів (23%), і від російських політиків та військових (21%). В Луганській області проросійські настрої в деяких населених пунктах переважають у – 95% населення, а найменше їх (30%) в українізованій частині області, де історично більше українців.

Водночас безпосередній тиск на аудиторію та дія відповідного кумулятивного ефекту не вичерпують усього негативного впливу пропаганди. Зазвичай поза увагою залишається т.зв. зворотній вплив – ефект, що справляє пропаганда на суб'єкта її реалізації. Маємо підтвердження цього факту і в умовах російської агресії (зокрема, в публікації колишнього співробітника Російського інституту стратегічних досліджень О. Ситіна «Анатомія провала: О механізмі прийняття внешнеполитических решений Кремля») [20].

Підсумовуючи, можна сказати, що в процесі російської інформаційної агресії використовувались маніпулятивні механізми, що зокрема включали: систематичні фейкові репортажі про «карателів київської

фашистської хунти», відредаговані відеосюжети про українську владу з відривом від контексту, поширення підроблених фотографій у соціальних мережах, які нібито демонструють наслідки «звірств», що відбуваються в Україні. Ефективності інформаційного впливу сприяло переважання російських джерел інформації в східних регіонах України – російські телеканали були джерелом політичних новин для 78% мешканців.

Такі маніпулятивні технології Російської Федерації порушували, зокрема, Європейську конвенцію про трансграничне телебачення, зокрема ст.7, у якій говориться: «програми в цілому, їх представлення та зміст повинні забезпечувати повагу до гідності людської особи та основних прав інших людей... Зокрема, вони не повинні: надмірно виділяти насильство і сприяти расової ненависті. Телемовник повинен забезпечувати, щоб в новинах факти і події подавалися справедливо та сприяли вільному формуванню думок») та Кримінальний кодекс України ст.161., яка передбачає «...умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності...».

Пропагандистська кампанія, що ведеться проти України в інтересах зовнішнього агресора потребує цілісної та системної відповіді з боку держави, що передбачає вироблення більш чіткого та зрозумілого механізму науково обґрунтованого визначення пропаганди, маніпуляції та їх впливу на розгортання конфлікту. Так на думку дослідників: «Національні інтереси та безпека України потребують негайного розроблення і втілення комплексу державної інформаційної політики (внутрішньої та зовнішньої), розбудови вітчизняного гуманітарного простору з ефективним застосуванням сучасних масово– та соціально–комунікаційних технологій. Необхідним є залучення до розробки відповідного комплексу заходів вітчизняних науковців і фахівців–практиків у відповідних галузях» [21].

Найважливішим напрямом протидії інформаційній експансії геополітичних супротивників України є створення інформаційно–психологічних підрозділів для забезпечення психологічної безпеки особистості, суспільства, держави. Їх основне завдання – розробка і здійснення стратегічних та оперативних заходів із попередження і нейтралізації негативного інформаційно–психологічного впливу на державному, регіональному і місцевому рівнях. Суттєво зростає також обсяг інформаційно–аналітичної роботи. Виникає необхідність формування єдиної системи соціальної інформації України і державної системи інформаційного моніторингу. Такі системи мають аналізувати інформацію на різних рівнях (державному, регіональному, місцевому), а результати слід постійно враховувати при розробленні та проведенні заходів із забезпечення національної безпеки держави [22].

Стратегія формування позитивної для України суспільної думки в умовах збройного конфлікту є довгостроковою програмою дій в інформаційному середовищі світового співтовариства, узгодженою за метою, завданнями, умовами, засобами і ресурсами. Реалізувати цю стратегію мають спеціальні інформаційно–психологічні структури при різних органах державного, регіонального і місцевого

управління України. Інформаційно–психологічним структурам варто тісно взаємодіяти із засобами масової інформації, оскільки саме мас–медіа формують суспільну думку шляхом доведення інформаційного повідомлення і свого коментаря до аудиторії. Основними напрямками роботи із засобами масової інформації є:

1. Оперативне розповсюдження достовірної, повної та об'єктивної інформації про діяльність українських військовослужбовців у районі збройного конфлікту.

2. Підготовка і розповсюдження у засобах масової комунікації готових інформаційних, довідкових і роз'яснювальних матеріалів з метою цілеспрямованого просування інформації, в якій зацікавлені державна влада і силові структури.

3. Оцінка реакції суспільства на діяльність державної влади і силових відомств України в районі збройного конфлікту на основі публікацій і вироблення пропозицій за темами, характером і змістом інформації, яку доцільно розмістити в мас–медіа.

4. Організація стратегічної та оперативної взаємодії із засобами масової інформації на основі постійних ділових і доброзичливих відносин з їх представниками.

Основними формами взаємодії із засобами масової інформації є:

1. Організація прес–конференцій, брифінгів, інтерв'ю та інформаційних зустрічей державного керівництва і представників силових відомств із представниками мас–медіа.

2. Поширення в засобах масової комунікації офіційних повідомлень у формі прес–релізів.

3. Підготовка і поширення в засобах масової інформації друківаних, інформаційних, аудіо–, відео– і фотоматеріалів про діяльність українських військових і органів державного управління в районі збройного конфлікту.

4. Підтримка постійних робочих контактів із головними редакторами, журналістами газет і журналів, керівниками телерадіокомпаній та інформаційних агентств.

5. Аналіз, узагальнення й оцінка публікацій, що зачіпають інтереси державних і силових структур у районі збройного конфлікту.

6. Надання вітчизняним і зарубіжним засобам масової комунікації, що лояльно ставляться до української державної політики, екслюзивної інформації за темами, що ще не висвітлювалися в пресі.

7. Забезпечення захисту прав і законних інтересів представників державних структур у районах збройних конфліктів у випадках оприлюднення наклепницьких матеріалів.

Сучасні інформаційні війни є формою соціальної взаємодії різних суб'єктів, що у своїх діях керуються стандартами відповідних моделей світу. На думку М. Сенченко, щоб вчасно і, головне, адекватно оцінити з інформаційної точки зору ситуацію, що склалася, потрібно вивчити форми та класифікувати інформаційний вплив з урахуванням його характеру, напрямку й адресності. Означену проблему в збройних силах вирішують інформаційні війська, які сьогодні активно формуються в різних країнах світу, зокрема в США, Китаї, Російській Федерації, Польщі, Німеччині тощо. Основні завдання діяльності інформаційних військ Війни в Іраку, Лівії, Сирії й інших країнах показали,

що склад спеціальних військ має поповнюватись інформаційними структурами, здатними відбивати інформаційні атаки, а також виконувати відповідний комплекс бойових завдань оборонного й наступального характеру [23].

Ураховуючи підсумки війн і конфліктів ХХІ ст. до складу Української армії потрібно ввести інформаційні війська, що матимуть спеціальні організаційно–управлінські й аналітичні структури для протидії інформаційним агресіям. До складу таких інформаційних підрозділів мають входити представники державних і військових засобів масової інформації, міжнародні та внутрішньополітичні експерти, редактори, журналісти, сценаристи, оператори, хакери, перекладачі, працівники зв'язку, веб–дизайнери, які працюватимуть як на зовнішню, так і на внутрішню аудиторію, щоб просто і зрозуміло пояснювати світовому товариству принципи української ідеології.

Основні завдання діяльності інформаційних підрозділів такі: перше – стратегічний аналіз; друге – інформаційний вплив; третє – інформаційна протидія. Вони включають і координують питання, що перебувають у віданні різних органів. Для вирішення першого завдання слід створити центр стратегічного аналізу мереж управління. Його функції – це входження в мережі з подальшим блокуванням, контррозвідка, заходи з оперативного маскування, забезпечення безпеки власних сил і засобів, безпеки інформації.

Для вирішення другого завдання варто створити антикризовий центр, державний медіа–холдінг зі зв'язків із телеканалами й інформаційними агентствами для забезпечення їх потрібною інформацією. У ньому можуть бути задіяні державні засоби масової інформації, агентства зі зв'язків із суспільством, структури, пов'язані з підготовкою журналістів із міжнародної і військової тематики, телерадіомовлення.

Для вирішення третього завдання потрібно створити центр визначення критично важливих структур супротивника, їх фізичного знищення, радіоелектронної боротьби, психологічних і мережових (підготовка хакерів) операцій. Сьогоднішня підготовка спеціалістів у сфері інформаційних війн не дозволяє забезпечити Україну кадрами, що володіють необхідними практичними навичками для підтримання відповідної ідейної і морально–психологічної стійкості суспільства. Потрібна система підготовки кадрів для інформаційно–психологічного протистояння. Варто визначити, в яких навчальних закладах має здійснюватись їх багаторівнева підготовка, де будуть одночасно готувати спеціалістів зі стратегічного аналізу, інформаційного впливу й інформаційної протидії.

Інформаційна війна – реальний фактор геополітики, який, на жаль, недооцінювався політичною елітою України. І в цьому першопричина надзвичайно важливих невирішених проблем сучасної України [22].

З метою суттєвого покращення стану вітчизняної інформаційної політики та національної безпеки загалом, зменшення інформаційно–психологічних впливів Російської Федерації та захисту інформаційного поля держави насамперед необхідно:

– створити плацдарм для якісної зміни внутрішньої та зовнішньої інформаційної політики, розробивши коротко– та середньострокову стратегію на основі

доповненої законодавчої та нормативно-правової бази, гармонізованої з нормами міжнародного права;

- припинити руйнацію моральної єдності українського суспільства та почати діяти в інтересах усієї єдиної української політичної нації, працювати на зближення політичних проєктів двох Україн;

- взяти під контроль захист національної інформаційної сфери, водночас знаходити шляхи просування українського інформаційного продукту на територію Росії, шляхом використання сучасних високих технологій та розширення кола наших симпатиків;

- працювати на зростання іміджу України та її конкурентоспроможності на міжнародній арені шляхом підвищення та покращення її бренду;

- розвивати та поширювати іномовлення, а також вітчизняні Інтернет-ресурси іноземними мовами;

- усіма засобами проривати інформаційну блокаду РФ та обмежити російський інформаційний вплив на Півдні та Сході України;

- посилити контроль над ЗМІ інших країн, які функціонують та акредитовані в Україні;

- провести люстраційну політику серед власників українських медіа-ресурсів, зменшити вплив олігархів на ЗМІ;

- сприяти розвитку громадського медіа-сектора як незалежного, неупередженого, об'єктивного інституту, основна мета якого – донесення правомірної інформації до споживача;

- контролювати частотний ресурс біля власних кордонів, не допускати інформаційної контрабанди;

- суттєво покращити якість та збільшити кількість українського видавничого продукту, сприяти створенню гідних та цікавих телепрограм, розвитку вітчизняного кінематографу;

- замість заклику «не купуй російське» (саме інформаційний продукт) краще використовувати гасло «купувай українське, тому що воно якісне, рідне, модне та перевірене»;

- налагодити дієву роботу з проукраїнськими Інтернет-спільнотами, на основі яких створювати відповідні «трьоль» – угруповання на певним чином акцентувати їхню діяльність, створити блокаду Інтернет-ресурсів, які несуть загрозу інформаційній безпеці держави;

- сприяти діяльності громадських організацій, здатних виконувати інформаційно-психологічні операції та оперативне інформування;

- удосконалити рівень підготовки фахівців із інформаційної безпеки та протидії засобам психологічного впливу. Підсумовуючи, можна стверджувати, що виконання цих заходів дасть змогу зменшити конфронтацію між традиційними і новими центрами протистояння, унеможливить подальше маніпулювання суспільною свідомістю для досягнення широкомасштабної інформаційної експансії, сприятиме захисту інформаційного поля та інформаційній безпеці Української держави [24].

Поряд із відродженням всього сектору безпеки та підвищення обороноздатності Збройних сил України серед державних пріоритетів має бути системна україноцентрична гуманітарна політика, покликана дати ефективну відсіч російській гуманітарній агресії та слугувати інструментом зміцнення єдності українського

суспільства й підвалин незалежної державності України [11].

Таким чином, в основі протидії зовнішнім та внутрішнім інформаційно-дестабілізаційним впливам в контексті зміцнення інформаційної безпеки України в першу чергу лежить узгодження вітчизняного законодавства в інформаційній сфері з європейськими стандартами, а також здійснення контролю за безумовним його дотриманням. Не в останню чергу держава повинна активно розвивати інформаційні технології та забезпечувати умови для розвитку інформаційної інфраструктури. Активізація формування громадянського суспільства, яка відбулась нещодавно, повинна сприяти втіленню принципу безумовної правової рівності всіх учасників процесу інформаційної взаємодії незалежно від їх політичного, соціального та економічного статусу. В свою чергу саме це сприятиме тому, що обмеження доступу до інформації стане винятком із загального принципу відкритості інформації і здійснюватиметься тільки на основі законодавства. Лише законними засобами держава здатна забезпечити захист суспільства від неправдивої, перекрученої і недостовірної інформації, захистити національні інтереси. Запозичення досвіду провідних країн світу в інформаційній сфері, мудра кадрова політика, активна співпраця з міжнародними структурами щодо протидії інформаційному тероризму, хакерству можуть суттєво змінити баланс сил в інформаційній війні, яку нині розгорнув агресор.

Список використаних джерел

1. Бойко, ОД., 2010. 'Політичне маніпулювання', К.: Академ-видав, 432 с.
2. Кочнев, И., '30 способов манипуляции людьми: ч.1 (1–15)'. [online] Доступно: <http://iterant.ru/30-sposobov-manipulyacii-chast-1/>.
3. Наталя, Ничта, 2012. 'Функціональна модель протидії психологічному маніпулюванню громадською думкою', *Публічне управління: теорія і практика*, №2 (10), с.68–74.
4. Ермаков, ЮА., 1995. 'Манипуляция личностью: Смысл, приемы, последствия', Екатеринбург.
5. Почепцов, ГГ., 2001. 'Теория коммуникации', М.: Рефл-бук Ваклер, 656 с.
6. Аронсон, Э., 2003. 'Эпоха пропаганды: механизмы убеждения, повседневное использование и злоупотребление', СПб.: Прайм-ЕВРОЗНАК, 84 с.
7. Кучма, Леся, 2011. 'Політична освіта та її роль у контексті основних стратегій протидії маніпулюванню', *Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку*. Вип.23, *Національний університет «Львівська політехніка»*, Л.
8. Эндмюллер, А., Вильгельм, Т., 2006. 'Техники манипуляции: распознавание и противодействие', М.: *Омега-Л*, 144 с.
9. Круглашов, АА. 'Способы протидії маніпулюванню електронною поведінкою'. [online] Доступно: <http://old.pinchukfund.org/storage/students/works/2009/621.doc>
10. Кучма, Л., 2010. 'Подолання політичного маніпулювання: суб'єктивний вимір', *Українська національна ідея: реалії 70 та перспективи розвитку*, Львів, Вип.22, с.70–75.
11. Володимир, Василенко. 'Війна 2014 року: спроба системного аналізу', *Український тиждень СпЕцРоЕКТ*, №42 (362), 17–23.10.2014.
12. Max, Seddon, 2014. 'Documents Show How Russia's Troll Army Hit America', *Buzz Feed*, June 2. Mode of access: <http://www.buzzfeed.com/maxseddon/documents-show-how-russias-troll-army-hit-america>. – Title from the screen.
13. Почепцов, Г. 'Первая смысловая война в мире (Украина, Крым, Россия)', [online], *Mediasapiens.ua: веб-сайт*, 2014.
14. Ольшанский, ДВ., 2002. 'Психология масс', СПб.: *Питер*, 368 с.
15. Кара-Мурза, СГ., 2007. 'Манипуляция сознанием', М.: *Эксмо*, 864 с.

16. Панарин, ИИ., 2006. 'Информационная война и геополитика', М.: *Покорение*, 560 с.

17. Горбулін, Володимир, 2015. '«Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу', *«Дзеркало тижня. Україна»*, №2, 23 січня.

18. '«Українці воюють, чтобы получить двух рабов из Донбасса и кусок земли» – репортаж «Первого канала» России. Видео'. [online] Доступно: http://censor.net.ua/video_news/310035/ukraintsy_voyuyut_chtoby_poluchit_dvuh_rabov_iz_donbassa_i_kusok_zemli_reportaj_pervogo_kanala_rossii

19. 'Российские спецслужбы пытаются дискредитировать мобилизацию в Украине – СНБО'. [online] Доступно: <http://www.segodnya.ua/ukraine/rossiyskie-specsluzhby-pytayutsya-diskreditirovat-mobilizaciyu-v-ukraine-snbo-541015.html>

20. Сьтин, А. 'Анатомия провала: О механизме принятия внешнеполитических решений Кремля'. [online] Доступно: <https://www.facebook.com/alexander.sytin/posts/772114072866973?fref=nf>

21. Максим, Хилько, 2014. 'Масово–та соціально–комунікаційні технології в реалізації цілей зовнішньої політики російської федерації у XXI ст.', *Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*, К., Вип.39, с.84–92.

22. Сенченко, М., 2014. 'Запорука національної безпеки в умовах інформаційної війни', *Вісник Книжкової палати*, №6.

23. Сенченко, М., 2014. 'Латентна світова інформаційна війна', К.: *Стебеляк*, 384 с.

24. Шевчук, П., 2014. 'Інформаційно–психологічна війна Росії проти України: як їй протидіяти', *Демократичне врядування. Науковий вісник*, Вип.13, с.15–26.

References

1. Bojko, OD., 2010. 'Politychne manipuluvannya (Political manipulation)', К.: *Akademvydav*, 432 s.

2. Kochnev, L., '30 sposobov manipulacii ljud'mi: ch.1 (1–15) (30 ways of manipulating people: part 1 (1–15))'. [online] Dostupno: <http://iterant.ru/30-sposobov-manipulyacii-chast-1/>.

3. Natalja, Nychta, 2012. 'Funkcional'na model' protydii' psychologichnomu manipuluvannju gromads'koju dumkoju (Functional model of counteraction to psychological manipulation of public opinion)', *Publitchne upravlinnja: teorija i praktyka*, №2 (10), s.68–74.

4. Ermakov, JuA., 1995. 'Manipuljacija lichnost'ju: Smysl, priemy, posledstvija (Manipulation of personality: Meaning, techniques, consequences)', Ekaterinburg.

5. Pohepcov, GG., 2001. 'Teorija kommunikacii (Communication theory)', М.: *Refl-buk Vakler*, 656 s.

6. Aronson, Je., 2003. 'Jepoha propagandy: mehanizmy ubezhdenija, povsednevnoe ispol'zovanie i zloupotreblenie (The era of propaganda: mechanisms of persuasion, everyday use and abuse)', SPb.: *Prajm-EVROZNAK*, 84 s.

7. Kuchma, Lesja, 2011. 'Politychna osvita ta i'i' rol' u konteksti osnovnyh strategij protydii' manipuluvannju (Political education and its role in the context of the main strategies for counteracting manipulation)', *Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: realii' ta perspektyvy rozvytku*. Vyp.23, *Nacional'nyj universytet «L'vivs'ka politehnika»*, L.

8. Jendmjuller, A., Vil'gel'm, T., 2006. 'Tehniki manipuljacji: raspoznavanie i protivodejstvie (Manipulation techniques: recognition and counteraction)', М.: *Omega-L*, 144 s.

9. Kruglashov, AA. 'Sposoby protydii' manipuluvannju elektoral'noju povedinkoju (Methods of countering electoral behavior manipulation)'. [online] Dostupno: <http://old.pinchukfund.org/storage/students/works/2009/621.doc>

10. Kuchma, L., 2010. 'Podolannja politychnogo manipuluvannja: sub'jektnyj vymir (Overcoming Political Manipulation: Subjective Measurement)', *Ukrai'ns'ka nacional'na ideja: realii' 70 ta perspektyvy rozvytku*, L'viv, Vyp.22, s.70–75.

11. Volodymyr, Vasylenko. 'Vijna 2014 roku: sprobа systemnogo analizu (The 2014 war: An attempt to systematically analyze)', *Ukrai'ns'kyj tyzhden' SpEcpRoEKT*, №42 (362), 17–23.10.2014.

12. Max, Seddon, 2014. 'Documents Show How Russia's Troll Army Hit America', Buzz Feed, June 2. Mode of access: <http://www.buzzfeed.com/maxseddon/documents-show-how-russias-troll-army-hitamerica>. – Title from the screen.

13. Pohepcov, G. 'Pervaja smyslovaja vojna v mire (Ukraina, Krym, Rossija) (The first semantic war in the world (Ukraine, Crimea, Russia))', [online], *Mediasapiens.ua: veb-sajt*, 2014.

14. Ol'shanskij, DV., 2002. 'Psihologija mass (Mass psychology)', SPb.: *Piter*, 368 s.

15. Kara–Murza, SG., 2007. 'Manipuljacija soznaniem (Mind manipulation)', М.: *Jeksmo*, 864 s.

16. Panarin, IN., 2006. 'Informacionnaja vojna i geopolitika (Information warfare and geopolitics)', М.: *Покорение*, 560 с.

17. Gorbulyн, Volodymyr, 2015. '«Gibrydna vijna» jak ključovij instrument rosijs'koi' geostrategii' revanshu («Hybrid War» as a key tool of Russian geostrategy of revenge)', *«Dzerkalo tyzhnja. Ukrai'na»*, №2, 23 sichnja.

18. '«Українці воюють, чтобы получить двух рабов из Донбасса и кусок земли» – reportazh «Pervogo kanala» Rossii. Video («Ukrainians are fighting to get two slaves from the Donbass and a piece of land» – a report from the First Channel of Russia. Video)'. [online] Dostupno: http://censor.net.ua/video_news/310035/ukraintsy_voyuyut_chtoby_poluchit_dvuh_rabov_iz_donbassa_i_kusok_zemli_reportaj_pervogo_kanala_rossii

19. 'Rossijskie specsluzhby pytajutsja diskreditirovat' mobilizaciju v Ukraine – SNBO (Russian special services are trying to discredit the mobilization in Ukraine – NSDC)'. [online] Dostupno: <http://www.segodnya.ua/ukraine/rossiyskie-specsluzhby-pytayutsya-diskreditirovat-mobilizaciyu-v-ukraine-snbo-541015.html>

20. Sytin, A. 'Anatomija provala: O mehanizme prinjatija vneshnepolitieskih reshenij Kremlja (The Anatomy of Failure: On the Mechanism of Foreign Policy Decisions of the Kremlin)'. [online] Dostupno: <https://www.facebook.com/alexander.sytin/posts/772114072866973?fref=nf>

21. Maksym, Hyl'ko, 2014. 'Masovo– ta social'no–komunikacijni tehnologii' v realizacii' cilej zovnishn'oi' polityky rosijs'koi' federacii' u XXI st. (Mass and social and communication technologies in the realization of the goals of foreign policy of the Russian Federation in the XXI century)', *Naukovi praci Nacional'noi' biblioteki Ukrai'ny imeni V. I. Vernads'kogo*, K., Vyp.39, s.84–92.

22. Senchenko, M., 2014. 'Zaporuka nacional'noi' bezpeky v umovah informacijnoi (The key to national security in the context of information warfare)' *visnyk Knyzhkovoji palaty*, №6.

23. Senchenko, M., 2014. 'Latentna svitova informacijna vijna (Latent world information warfare)', К.: *Stebeljak*, 384 s.

24. Shevchuk, P., 2014. 'Informacijno–psychologichna vijna Rosii' proty Ukrai'ny: jak i'j protydijaty (Information–psychological war of against Ukraine: how to counteract it)', *Demokratychnе vryaduvannja. Naukovyj visnyk*, Vyp.13, s.15–26.

Zakharenko K., Ph.D., Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University (Ukraine, Kyiv), zhzhkot@gmail.com

Counteraction to manipulative influences (means, technologies, possibilities)

The modern globalized world is becoming more and more informationally every day, and it is often incomprehensible to people. Man is not able to independently obtain and verify all the information necessary for her, therefore, is compelled to perceive many things as truth. Thus, filling the necessary content of messages that are transmitted by various communication streams, it is possible to provide not only knowledge about the surrounding reality to the society, but also purposefully form emotional and behavioral stereotypes, an internal picture of the world of people, a peculiar cognitive-behavioral matrix, on which orientation in the world. And in this sense, the person of the information society is not free, since it is not possible to receive on its own full and, most importantly, reliable information about the events taking place. In the uncontrolled information space, the use of manipulative technologies by the government forces ultimately creates the visibility of democracy, but in reality, people control the skillful manipulators, imposing on their decisions. Citizens of Ukraine were unprepared for adequate perception of reality and adequate response to numerous attempts to influence public consciousness. Especially important in this context is the lack of an effective system of social and psychological protection in the whole society. Protection from manipulation requires additional research.

Keywords: person, information, culture, manipulation of consciousness.

* * *